
ТОТАЛНИЯТ ФАКТОР НА ВСИЧКО ДОБРО – ВЪЗПИТАНИЯТ И ОБРАЗОВАН ЧОВЕК

Методи Кънев¹

E-mail: ¹metodikanev@abv.bg

Резюме: В статията се интерпретира проблемът, дефиниран като заглавие. От него зависи ефикасността на всяка друга дейност и гражданското ни поведение. Както в много страни то би могло да е реалност и у нас, ако държавното и частното субсидиране на научно-образователната дейност расте по-бързо от средните показатели за всичко останало и ако адекватно на него расте качеството ѝ. Тази теза е защитена чрез концептуализирането на проблема съобразно днешния му контекст и чрез обяснение на значението му за цялостното обществено развитие.

Ключови думи: национален идеал, стратегия, производителност, качество, алтернативна цена, мигриране.

Тази статия се **цитира**, както следва: **Кънев, М.** (2023). Тоталният фактор на всичко добро – възпитаният и образован човек. Народностопански архив, (2), с. 3-11.

URL: nsarhiv.uni-svishtov.bg

DOI: <https://doi.org/10.58861/tae.ea-nsa.2023.2.01.bg>

JEL: G14, I18; I18; O15, 31, 34, 38.

* * *

Въведение

*Силата на държавата е в образованието.
То определя съдбата на страната.*
(Пак Чон Хи)

Непросветеният е враг на себе си.
(Годор Влайков)

Ръководно значение за успешно и устойчиво развитие безспорно има вдъхновяващият национален идеал. Реализирането му предполага и адекватна стратегия (път), и превръщането му в национална кауза (общо дело), както доказва проф. Т. Танев (Танев, Т., 2016). А националният ни идеал е известен отдавна. Той е родината в правно-политическата ѝ форма на „чистата (не-мафиотизирана) и свята (обичана, тачена и милеена) република“, както и насърчаваната от възрожденците ни стратегия (насока) за масово образование и възпитание, чийто апотеоз е Химнът на българската просвета от Ст. Михайловски и П. Пипков.

Още в Древния Рим се е смятало, че няма по-голяма сила и по-голямо богатство от хората. Просвещението издигна повелята „Осмели се да знаеш“. И превърна научната и възпитателно-образователната дейност в основна насока на общественото развитие и опора за всичко. Днес те са още по-голяма необходимост. В ход е небивала по радикалност и разностранно влияние научно-технологична и дигитална комуникационно-информационна революция. Тя, според Джереми Рифкин, глобализира човешкото съзнание и изведе на преден план не толкова материалните домогвания, колкото нуждата от високи човешки качества (Рифкин, 2005, с. 9, 13, 262). И ултимативно изисква да сме в крак с нея, за да се напишем успешно в променящите се условия и среда.

Ще се опитам да защита тезата си, дефинирана като заглавие, следвайки обичайната познавателна процедура – концептуализирането на проблема в неговата контекстуалност и обяснение на значението му за цялостното обществено развитие.

За педагозите, обучаващите се и социалната среда

Формирайки се, модернизацията на живота обвързва теоретичното с практическото обучение и предяви пет основни изисквания като качества на педагозите: **призвание, усърдие, професионализъм, посто-**

яноство и авторитет. Именно те ги превръщат във високоефективни посредници, подкрепящи, улесняващи, стимулиращи и мотивиращи обучаващите се. А ефектът би следвало да формира у тях способности за самостоятелни разсъждения и вземане на решения, отчитащи както спецификата на житейските проблеми, така и култура на гражданското поведение.

То е нужно особено днес по много причини. Факт е, че не само собствената ни, а и международната среда става важен фактор. Светът е отворен за контакти, обучение, пътешествия и налага все повече нуждата от способност за общуване и на чужди езици. Интернет, социалните мрежи и цифровизацията на почти всичко също променят начина на общуване, обучение и възпитание. Те улесняват и индивидуализират избора на контакти и информация. Но в някаква степен отнемат топлотата на непосредствената връзка между педагога и обучаващия се, което пренасяме и в обществената среда, не придържайки се към стандартите на доброто публично поведение. Бидейки бедни, жаждата за пари е изтласкала в ъгъла духовността и човечността. Това омаловажава важността на нравствените ценности, тактичното поведение, емоционалната съдържаност и толерантност. Няма и респектиращо противодействие на личната вседозволеност и пошлост. Липсва възпиращата роля на семейството, образователната система, гражданските организации и институциите.

Резултатът проличава от данни на НСИ, публикувани и от вестници. В съпоставка числеността на завършилите основно и средно образование е доста тревожна. За пет години, от 2018 до 2022 г., придобилите основно образование са намалели от 71,8 на 61,3 хил., а средно – от 49,5 на 36,4 хил. Намалява драстично и числеността на завършилите висше образование с бакалавърска и с магистърска степен. В 2021 г. те са били 58,3 хил., а в 2022 г. – 48.8 хил. (включително завършили средно образование и в предходни години). Това се дължи само частично на намаляващото ни население, вероятно и на емиграране. Главната причина е растящият брой на безхаберно напускащи училището и отдаващи се на безделие, развлечения и противозаконни посегателства. Всички тези факти увеличават още повече отговорността на родители, педагози, политици, правоохранителни органи пред обществото с оглед на настоящето и обзримото бъдеще.

Прав е именитият философ Карл Попър, твърдейки, че адаптирането ни към средата е също вид знание. Но като не можем, с поведението си я преобразуваме съобразно себе си (Попър, 2008, с. 282, 286). А както констатира друг философ – французинът Люк Фери, когато

съсредоточаването на обществото в собствените му проблеми се замени с разсейването на обществените усилия, бъдещето се размива в разочарованието от настоящето (Фери, 2017, с. 26). Както е днес у нас. Крайно време е за реакция.

Дилемата, пред която стоим

Изключително важно е да се разбере на всяко социално ниво, че грижите и субсидиите както за добри условия на труд и живот, така и за качеството на научните изследвания, възпитанието и образованието са най-важните инвестиции. Нарастването им е с дългосрочен и разностранен културен и професионално-деятелен ефект, влияещ позитивно на всичко друго. Предвид това **вниманието и ресурсните разходи като дял от БНД в тази първостепенна по важност област трябва да растат по-бързо от средните показатели за всичко останало.** Иначе се влошава качеството на научните, образователните и възпитателните резултати, а оттук – и плодотворността на всеки друг вид труд, както и качеството на обществените взаимоотношения. Не случайно образованието в най-напредналите страни е най-продължително и най-скъпо, но се реализира впоследствие като силно лидерство на държавно ниво и в различните сектори и равнища на обществения живот. В сравнение с тях у нас са недостатъчни както финансирането, така и обществената ефективност на изследователския и педагогическия труд, включително заради несъобразяване с наличните му анализи и резултати. Трябва да променим отношението си и политиките спрямо тази високо-степенна по смисъл и ранг дейност. Иначе се проблематизират условията и качеството на живота, включително на самите ученици – преподаватели и изследователи. **Дилемата е: пълноценно ресурсно осигуряване на научно-образователната и възпитателната дейност и финансиране с резултатите ѝ на всички други дела или по-нататъшно отслабване на ефектите им във всяка обществена сфера.** Тя произтича от игнорирането на спецификите на дейностите.

Последиците от материалната и духовната дейност

Причината да растат разходите и цената на научноизследователските и образователно-квалификационните ни дейности е доста дълбока и сериозна. Преди да е управленска, тя е в собствената им специфика и оттук – икономическа, но съобразно същността и значението на тази първостепенна по важност сфера.

Първо, в производството на вещи е правило, то да се финансира, включително и като получавани възнаграждения, според равнището на производителността. Растежът ѝ е още недостатъчен като темп с оглед на ускорено сближаване с водещите страни-членки на ЕС по БНД на човек. Но по принцип нарастването ѝ увеличава богатството, от което идват доходите. Ако се повишават възнагражденията над равнището на производителността, се стига до инфлация, която свежда завишените номинални доходи до равнището на допустимото.

В сферата на образованието и научните изследвания, заради спецификата ѝ обаче, не може да се прилага принципът на финансиране и възнаграждаване според производителността. Не е възможно, без щети за качеството да се преподава или да се изследва по-накратко, както не може да се интерпретира една симфония по-бързо, за да се икономиса време. Не всеки труд е производителен. Либретото, както е казал А. Чехов, още не е опера. Модерните технологии променят начините на педагогическия и изследователския труд, но може да икономисват само рутинни функции и нетворческо време. Както се казва, ако една машина може да замени педагога или изследователя, той заслужава това. За да се спестят ресурси, нерядко във висшите училища се увеличава броят на обучаваните от един преподавател. С оглед на качеството обаче световната тенденция е към ограничаване на този брой, за да са по-ефикасни прекият контакт и контролът. Известни икономии в областта на обучението и на научните изследвания са вероятни само ако е възможно реструктурирането на научно-образователните дейности, оптимизирането на персонала, своевременното получаване и обработка на нужната информация, съставянето на екипи, подходящи за характера на дейностите с оглед на ефективното ѝ и гладко протичане, договарянето на услуги с външни изпълнители. Но то не може да е перманентно и не икономисва кой знае колко ресурси.

Второ, в материалното производство нарастването на разходите, в т.ч. и на заплатите, може да не оскъпява продукцията, тъй като се увеличава производителността и единица продукт дори може да струва по-малко. В научните изследвания и образованието (а и при изкуствата и при някои публични услуги) не е така. Нарастването на разходите не се компенсира чрез увеличена производителност. Трябва да се увеличават бюджетите на научните институти, лаборатории, училища и университети, било чрез корпоративни и държавни (общински) субсидии, или и чрез по-големи такси от обучаваните, което пък може да прегражда достъпа до образование заради бедност.

По законите на пазарната икономика и на единния (национален, а и международен) пазар **при увеличаващата се производителност в материалното производство трябва да нарастват възнагражденията и в образователно-изследователската сфера.** Така е, понеже расте алтернативната цена на труда в нея. Разбира се, зад този подход трябва да е налице и повишаващо се качество на тази дейност. Не съм срещал официални данни, но се говори например, че дори персоналните бонуси за лоялност, получавани от някои обслужващи бизнеса лица, са по-големи от заплатите на учените и педагозите. А хората и тук вземат предвид за същия труд какво биха получили като възвръщаемост при друга (но пропусната заради фактическата си заетост) алтернатива. Нормално е да искат на работното си място да получават пропуснатите ползи. Тази претенция е не нещо друго, а реализация на изискването на закона за единния пазар и единната цена на сравними трудови усилия. То не би било незаслужен подарък.

Обективно обусловената невъзможност в научно-образователната дейност да се повишава производителността, както в материалното производство, се компенсира чрез еквивалентно нарастващо качество, което също струва повече. Но този момент поражда дилема. Едната ѝ страна е да се увеличават субсидиите за обучение и изследвания, така че да могат тук заетите да се реализират и професионално-икономически, и като граждани. То е и условие за привличане на педагогическото и научноизследователското поприще на талантиви кандидати с призвание за такава дейност. Нали според принципа на справедливост първенството в труда, какъвто е този на учените и педагозите, трябва да е първенство и във финансовите им възможности. Другата, обратна страна на дилемата, е да се запази нивото на разходите в тази сфера, но част от заетите да търсят другаде алтернативната цена на своя труд, което понижава качеството на труда и на образователния продукт, както нерядко става заради търсене на компенсации чрез заетост и на второ работно място. Както констатира Клаус Шваб, основател и председател на Световния икономически форум с годишни срещи в Давос, фактът на „жонглиране между няколко професии“ означава също, че „в същото време се губят всякакви трудови права, договаряне и сигурност на работното място.“ (Шваб, 2016, с 72).

Днес в отвореното ни общество проблемът на стойностните несъответствия получава още по-голямо измерение. Така е, защото се взема предвид алтернативната цена на изследователско-педагогическия труд вече не в национален, а в международен мащаб, което поражда подобна склонност към миграция на учените–педагози. То е същото, както е и с

материално-производствените или обслужващи дейности, например при лекарите и медицинските сестри. **Причината е във фундаменталното противоречие, потребностите ни да се формират според международните стандарти, а да се задоволяват според националните ни възможности.**

В крайна сметка може да се каже, че социално-икономическата логика, на която се подчинява научноизследователската и образователна дейност, се изразява в следното. Ако не расте производителността на дейностите в материалното производство, а поради това и възнаграждаването на труда, тогава и в него, и в научно-образователната сфера няма да расте алтернативната цена на труд. Всички ще сме еднакво бедни. В прогресиращите общества е друго. Наред с технологиите и качеството на „социалния капитал“, каквито са изрядните обществени отношения, фактор е и нарастващото качество на „човешкия капитал“, формиран от образователната система при тези отношения. В резултат расте алтернативната цена на всеки труд, а при неудовлетвореност – и склонността за търсене на втора работа или емигриране. Прав е Тимъти Снайдър като изтъква, че всяка институция може да култивира добро, но самата тя също зависи от него (Снайдър, Т. 2018, с. 23). Така е и с научно-образователната система.

Следователно и у нас трябва да растат по-осезателно и качеството на обществените отношения, и производителността на труда. А за да е фундирана научно-образователно всяка друга дейност, то предполага в сравнение с тях **изпреварващо да расте научно-образователната дейност и като качество, и като цена във вид на субсидиарна издръжка и възнаграждаване.** Нарастването на качеството и производителността на труда, както и на неговото заплащане, трябва да се разглежда не само на конкретно отраслово или секторно ниво, а и на системно равнище в обществото като цялост. Както впрочем действат законите на икономиката, включително на единния пазар на труда. **Ако не растат производителността на труда в материално-производствената сфера и качеството на научно-образователната дейност, или пък ако те растат, но то не се компенсира като нарастваща цена на тези дейности, крайната последица са дезинтеграцията на обществото и дивергенцията, а не конвергенцията ни, включително със страните-членки на Европейския съюз.**

Заклучение

Завършвам изложението си, позовавайки се на най-напред на живелия във Франция именит български теоретик на историята на идеите Цветан Тодоров. Необходимо е, казва той, да пазим жив духа на Просвещението. И ние, като великите просветители, а и като нашите будители, сме осъдени повече да търсим истината, отколкото да я притежаваме (Тодоров, Цв., 2009, с. 114). Прав е и световнопризнатият когнитивист Стивън Пинкър като твърди, че нарастването на знанията постоянно предефинира качеството човек. То, редом с държавата, семейството, собствеността, е една от най-могъщите сили на обществото. Именно инвестирането в образованието е довело за пръв път до богатство и до измъкване от голямата бедност. Страните, издигнали се най-бързо, са именно онези, които най-интензивно са образовали децата си. Растежът на образованието е флагманът на човешкия прогрес (Пинкър, Ст., 2018, с. 248-250).

И така, решението на ресурсния проблем в системата на науката и образованието няма да е нещо ново. То е заложено в следването на тенденциите за развитие на самата човешка дейност. По-рано индустриалната революция се е извършвала чрез пренасочване на ресурси от селското стопанство към промишлените отрасли. Днес доминацията на човешкия капитал над физическия има решаващо значение. Тя налага освобождаването на ресурси от материалното производство и предислокацията им в сектора на интензивно произвежданото и използвано знание като главна характеристика на радикално обновяващия се съвременен живот. Да следваме този път, за да сме достойна и равнопоставена страна-членка на Европейския съюз.

Използвани източници

- Пинкър, Ст. (2018). Просвещение сега. Защита на разума, науката, хуманизма и прогреса. Пр. от англ., София, „Изток/Запад“.
- Попър, К. (2008) В търсене на по-добър свят. Целият живот е решаване на проблеми. Пр. от англ., София, „Paradox“.
- Рифкин, Дж. (2005). Европейската мечта. Пр. от англ., София, „Прозорец“.
- Снайдър, Т. (2018). Пътят към несвободата. Пр. от англ., София, „Обсидиан“.

- Танев, Т. (2016). Как мислят стратезите. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.
- Тодоров, Цв. (2009). Духът на Просвещението. Пр. от фр., София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Фери, Люк. (2017) Трансхуманитарната революция. Пр. от фр., София, „Colibri“.
- Шваб, Кл. (2016) Четвъртата индустриална революция. Пр. от англ., София, „ИК „Хермес“.

Методи Кънев е професор, доктор на икономическите науки. Под негова редакция са издадени едни от първите български учебници по „Микроикономика“ и „Макроикономика“. Автор е на непреходни изследвания и публикации с фундаментална научна стойност, изпреварващи с десетилетия развитието на икономиката и социалните системи. Съавтор е на „Финансова и кредитна енциклопедия“ (1981, 1982 г.). Бил е ректор на ВФСИ „Димитър А. Ценов“ в периода 1987–89 год. и два мандата декан на финансовия факултет. **Научни интереси:** обща теория на икономиката, икономика на нематериалното производство, история на икономическите учения и проблеми на висшето икономическо образование.

ORCID ID: 0000-0003-1164-5202

ISSN 0323-9004

Народностопански архив

Свищов, година LXXVI книга 2 - 2023

**Тоталният фактор на всичко добро –
възпитаният и образован човек**

**Модел и резултати от прилагането на стрес тест
върху публичните финанси – анализ и сравнение
с модела на министерството на финансите**

**Изследване на поведенческите детерминанти
на инвестициите от социално отговорни
инвеститори от Мароко в периода на пандемията
от COVID-19**

**Българските финансови агропазари – величина,
структура и тенденции на развитие**

**Индустрия 4.0 и Kaizen costing 4.0 – възможности
за развитие на системите за управление
на разходите, по пътя към кръгова икономика**

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ“

СВИЩОВ

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ:

Проф. д-р Андрей Захариев – главен редактор
Проф. д-р Йордан Василев – зам. главен редактор
Проф. д-р Стоян Проданов
Доц. д-р Искра Пантелеева
Доц. д-р Пламен Йорданов
Доц. д-р Светослав Илийчовски
Доц. д-р Пламен Петков
Доц. д-р Анатолий Асенов
Доц. д-р Тодор Кръстевич

МЕЖДУНАРОДЕН СЪВЕТ:

Проф. д-р ик.н. Михаил А. Ескиндаров – Финансов университет при Правителството на Руската федерация, Москва (Русия).
Проф. д-р ик.н. Григоре Белостечник – Молдовска академия за икономически изследвания, Кишинев (Молдова).
Проф. д-р ик.н. Михаил Ив. Зверяков – Одески държавен икономически университет, Одеса (Украйна).
Проф. д-р ик.н. Андрей Крисоватий – Тернополски национален икономически университет, Тернопол (Украйна).
Проф. д-р ик.н. Йон Кукуй – Университет Валахия, Търговище (Румъния)
Проф. д-р Кен О'Нийл – Университет Ълстер (Ирландия)
Проф. д-р Ричард Торп – Университет Лийдс (Великобритания)
Проф. д-р ик.н. Елена Непочатенко – Умански национален аграрен университет, Уман (Украйна)
Проф. д-р ик.н. Дмитрий Лукьяненко – Киевски национален икономически университет „Вадим Гетман”, Киев (Украйна)
Доц. д-р Мария Стефан – Университет „Валахия”, Търговище (Румъния)
Доц. д-р Анисоара Дуика – Университет "Валахия", Търговище (Румъния)
Доц. д-р Владимир Климух – Брановички държавен университет, Бранович (Беларус)

Екип за техническо обслужване:

Технически секретар: д-р Росица Проданова
Стилов редактор: Анка Танева
Превод английски: ст. преп. Венцислав Диков и ст. преп. д-р Маргарита Михайлова

Адрес на редакцията:

5250 Свищов, ул. „Ем. Чакъров” 2
Проф. д-р Андрей Захариев – главен редактор
☎ (+359) 889 882 298
Д-р Росица Проданова – технически секретар
☎ (+359) 631 66 309, e-mail: nsarhiv@uni-svishtov.bg
Благовеста Борисова – компютърен дизайн
☎ (+359) 882 552 516, e-mail: b.borisova@uni-svishtov.bg

Отпечатването на списанието за 2023 г. се осъществява с безвъзмездната финансова помощ на Фонд „Научни изследвания” – Договор ДНП № КП-06-НП4-36 по конкурс „Българска научна периодика – 2023 г.”

© Академично издателство „Ценов” – Свищов
© Стопанска академия „Димитър А. Ценов” – Свищов

НАРОДНОСТОПАНСКИ АРХИВ

ГОДИНА LXXVI, КНИГА 2 – 2023

СЪДЪРЖАНИЕ

Методи Кънев

Тоталният фактор на всичко добро – възпитаният и образован човек /3

Юлиан Х. Войнов

Модел и резултати от прилагането на стрес тест върху публичните финанси – анализ и сравнение с модела на министерството на финансите /12

Ухинон Мохамед Амин, Елхашими Зайнеб, Картоби Сала Един

Изследване на поведенческите детерминанти на инвестициите от социално отговорни инвеститори от Мароко в периода на пандемията от COVID-19 /34

Любомир Любенов, Анелия Любенова

Българските финансови агропазари – величина, структура и тенденции на развитие /53

Росен И. Колев

Индустрия 4.0 и Kaizen costing 4.0 – възможности за развитие на системите за управление на разходите, по пътя към кръгова икономика /68